

نژادپرستی و افراط گرایی؛
میراث استالین برای
ناسیونالیسم «ترکی - آذری»

هاتین کوپو و ایگور دُرفمن لازارف

www.ketab.ir

ترجمه

کاوه بیات

عنوان و نام پدیدآور	نژادپرستی و افراط‌گرایی: میراث استالین برای ناسیونالیسم ترکی - آذری / [ویراستاران] ایگور دورفمن، لازارف، [هاروپیون خاچادوریان]؛ ترجمه کاوه بیات.
مشخصات نشر	تهران: شیرازه کتاب‌ما، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری	۱۵۸ ص. ۲۱/۵×۱۴/۵؛ س.م.
فروست	قفقاز و آسیای میانه؛ ۲۷.
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۵۳۴۶-۵۲-۹
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	عنوان اصلی: Monuments and Identities in the Caucasus : Karabagh, Nakhichevan and Azerbaijan in Contemporary Geopolitical Conflict,c2023.
موضوع	آذربایجان (جمهوری) - تاریخ
موضوع	آثار فرهنگی - آذربایجان (جمهوری) - آرناخ
	Cultural property - Azerbaijan (جمهوری) - آرناخ
	Cultral property - Armenia (جمهوری) - آرناخ
	بناهای یادبود - آذربایجان (جمهوری) - آرناخ
	Monuments - Azerbaijan (جمهوری) - آرناخ
	بناهای یادبود - ارمنستان (جمهوری) - آرناخ
	Monuments - Armenia (جمهوری) - آرناخ
	ملی‌گرایی - آذربایجان (جمهوری) - آرناخ
	Nationalism - Azerbaijan (جمهوری) - آرناخ
	آرناخ (ارمنستان) - تاریخ
موضوع	آرناخ (ارمنستان) - تاریخ
شناسه افزوده	دورفمن-لازارف، ایگور
شناسه افزوده	Dorfmann-Lazarev, Igor
شناسه افزوده	خاچادوریان، هاروپیون
شناسه افزوده	Khatchadourian, Haroutioun
شناسه افزوده	بیات، کاوه
شناسه افزوده	۷DK۶۹۲
رده بندی کنگره	۶۹۰۹۴۷۵۶/۳۶۳
رده بندی دیویی	۹۷۷۶۵۵۷
شماره کتابشناسی ملی	

نژادپرستی و افراط‌گرایی؛
میراث استالین برای
ناسیونالیسم ترکی - آذری

نویسندگان: اتین کوپو و ایگور دورفمن لازارف

مترجم: کاوه بیات

انتشارات: شیرازه کتاب‌ما

چاپ: پردیس دانش

تیراژ: ۵۵۰ نسخه

چاپ اول: آبان ۱۴۰۳

حق چاپ و نشر محفوظ است.

تلفن: ۸۸۹۵۲۲۹۷ فکس: ۸۸۹۵۱۶۹۱

همراه: ۰۹۳۶-۹۵۰۰۱۸۲

سایت: www.shirazehketab.com

فهرست مطالب

مقدمه مترجم ۷

میراث استالین برای ملت‌های جمهوری و سرچشمه افراط‌گرایی ناسیونالیستی

در آذربایجان/ ایگور ژرفمن لازاروس ۱۱

۱. ارمنستان و آلبانیای قفقاز ۱۶

۲. تبار قومی به مثابه یک عامل سیاسی: معاهده ۱۹۲۱ ۲۴

۳. ملتیت قلمروی و فردی در اتحاد جماهیر سوسیالیستی شوروی ۳۲

۴. آذربایجانی‌ها: یک ملت جدید شوروی ۴۶

۵. تبدیل ملل به کودک ۵۲

۶. ملت به مثابه یک مقوله بیولوژیک ۵۹

۷. ابداع یک تاریخنگاری جبریاور ۶۴

۸. آلبانیای قفقاز و آذربایجان ۷۳

۹. ریشه‌های آغازین یک خودکامگی مدرن ۸۲

۱۰. آلبانیای قفقاز و اودی‌ها. پیوست ۸۶

۱۱. نتیجه‌گیری ۸۸

ناسیونالیسم ترکی - آذری؟/ اتین کوپو ۹۵

۱. تولد ناسیونالیسم ترک ۹۸

۲. سهامداران آذربایجانی در ظهور ناسیونالیسم ترک ۱۰۰
۳. علی حسین‌زاده و احمد آقاوغلو: دو تقدیر متقارن ۱۰۳
۴. محمدامین رسولزاده (۱۸۸۴-۱۹۵۵) ۱۰۸
۵. دست‌های پاک ۱۰۹
۶. رؤیای بیداری ملت ترک ۱۱۲
۷. مقدمات: کنگره ترک‌پژوهی باکو (۱۹۲۶) ۱۱۳
۸. «نظریه تاریخ ترک» سال‌های ۱۹۳۲-۱۹۳۱ ۱۱۵
۹. استانبول، یک گام در راه جدید تبعید ۱۱۷
۱۰. یک راه دور از طریق ورشو، برلین و پاریس: «نهضت پرومته» ۱۱۹
۱۱. سرآغاز نهضت پرومته ۱۲۰
۱۲. ۱۹۲۶: لهستان در صف مقدم ۱۲۱
۱۳. بین مبارزه ضد روسی و ناسیونالیسم (پان-)ترکی ۱۲۴
۱۴. وسوسه نازی، حمایت آمریکایی ۱۲۶
۱۵. هنگامی که گرایش ناسیونالیستی برای راست افراطی ترکیه تبدیل می‌شود ۱۲۸
۱۶. در ترکیه: سنتز اسلامی-ترک و ملی‌گرایان ۱۲۹
۱۷. اجاق روشنفکری و کامیابی «سنتز» ۱۳۱
۱۸. ترکیه و «ترکان خارج» ۱۳۴
۱۹. نگاهی به روزنامه ناسیونالیست افراطی ترکیه ۱۳۶
۲۰. دعوی یک هویت مشترک ۱۳۹
۲۱. یک گفتار خودشیفته ۱۴۰
- نتیجه‌گیری ۱۴۲
- نمایه‌ها ۱۴۵

مقدمه مترجم

دست‌اندازی قدرت‌های خارجی بر بخش‌هایی از جهان ایرانی در قرن نوزدهم با انضمام قلمرو ایران، قفقاز به امپراتوری روسیه و قرار گرفتن صفحات شرقی ایران در حوزهٔ علاقهٔ روسیه به نقطهٔ اوج خود رسید. این دگرگونی نخست به گسسته شدن پیوندهای سیاسی میان این مناطق منجر شد و آنگاه سرآغاز رشته تلاش‌هایی برای قطع پیوندهای فرهنگی و تاریخی ذی‌ربط که به دلیل قدمت و ریشه‌دار بودنشان، کاری به مراتب دشوارتر از گسستن پیوندهای سیاسی بود.

اگرچه این سعی و تلاش «فرهنگی» برای ریشه‌کن کردن برانیت در متصرفات روسیه در قفقاز و آسیای میانه از دورهٔ تزاری آغاز شد ولی فقط در دورهٔ شوروی و در چارچوب رویکرد بلشویک‌ها نسبت به ملل تابعه بود که صورتی اساسی و کارساز یافت؛ موضوعی که لااقل در مباحث مربوط به شکل‌گیری کشوری موسوم به «آذربایجان» در بخش‌های برجای‌مانده از خان‌نشین‌های مسلمان جنوب شرق قفقاز در مراحل پایانی جنگ جهانی اول و تبعات حاصل از آن در ادوار بعدی تا امروز، برای ما ایرانیان بحث‌ناشناخته‌ای نیست.

آنچه برای ما ایرانیان - به دلیل نوعی سهل‌انگاری و بی‌خیالی - هنوز ناشناخته است، جزئیات و دقایق امر است. اهمیت رسالهٔ نخست این مجموعه - «میراث استالین برای ملت‌های پسا شوروی و سرچشمهٔ افراط‌گرایی ناسیونالیستی در آذربایجان» به قلم ایگور ژرفمن لازارف که در حال حاضر در مدرسهٔ مطالعات شرقی و آفریقایی دانشگاه لندن تدریس می‌کند نیز در ارائهٔ یک‌چنین جزئیات و

دقیقی است؛ آنچه بلشویک‌های روسیه و در رأس آنها استالین، کارشناس رسمی آنان در امور «ملیت‌ها»، با استفاده از دانش محدود و مخدوش خود درباره «خلق»‌های شوروی از یک‌سو و نوعی چارچوب نظری «مارکسیستی» به همان اندازه محدود و مخدوش از سوی دیگر، برای حفظ برتری حزب کمونیست و تداوم فرادستی روسیه بر ملل و اقوام مقهور به‌کار گرفتند و از آن مهم‌تر میراث مهلک برجای‌مانده از آن، که موضوع این بررسی است.

یکی از ویژگی‌های شکل‌گیری اندیشه ناسیونالیسم ترک که در بسیاری از تحقیقات و بررسی‌های صورت‌گرفته در این موضوع نیز بدان پرداخته شده است خاستگاه اولیه‌اش در حوزه‌ای به دور و فارغ از مکان تیلور بعدی‌اش یعنی جمهوری ترکیه می‌باشد. اندیشه‌ای که در خلال تلاش و تکاپوی تعدادی از روشنفکران ترک‌زبان و مسلمان امپراتوری روسیه برای دست‌یافتن به تعریفی از هویت ملی خود که در اواخر قرن نوزدهم آغاز شد و بعد از گذشت چند دهه، در پی فروپاشی عثمانی مبنای نهادهای تأسیس جمهوری ترکیه.

اگرچه در توضیح مقدمات و زمینه‌های درآمدن ناسیونالیسم ترک به این موضوع پرداخته می‌شود ولی همانگونه که در مقاله پیشین این مجموعه - «ناسیونالیسم ترکی - آذری؟» به قلم ایتین کوپو - می‌خوانیم، به تداوم می‌بینیم که در مراحل بعد و تأثیر آن بر جوانبی از تحولات ناسیونالیسم ترک در دوره جمهوری توجهی نشده است. مناسباتی که در دوره اول ادوار پایانی امپراتوری‌های عثمانی و روسیه، بیشتر به یک شکل نسبتاً آشکار به‌صورت رفت‌وآمد نخبگان این دو حوزه و یا توزیع جراید طرفین جریان داشت، با استقرار نظام شوروی و فرود آمدن پرده آهنین صورتی کم‌ویش پنهان پیدا کرد.

هدف اصلی این دو بررسی، شناسایی علل و زمینه‌های شکل‌گیری یک سمت‌وسوی افراطی و نژادپرستانه در ناسیونالیسم «ترکی - آذری» است. ایگور دورفمن لازارف بخشی از پاسخ به اینگونه پرسش‌ها را در میراث استالین برای ملت‌های پسا شوروی می‌بیند و ایتین کوپو نیز بخشی از آن را در مناسباتی که در درجه اول در سال‌های بین دو جنگ جهانی اول و دوم بین گروهی از تبعیدی‌های قفقاز و آسیای میانه با محافل ترک‌گرای ترکیه شکل گرفت.

این دو مقاله از مجموعه مقالاتی انتخاب و ترجمه شده‌اند که در سال ۲۰۲۳ تحت عنوان *یادمان‌ها و هویت‌ها در قفقاز* با عنوان فرعی *قرباباغ، نخجوان و آذربایجان در مجادلهٔ ژئوپولیتیک معاصر*، تحت سرپرستی ایگور دورفمن لازارف و هاروتیان خاچاطوریان منتشر شده‌اند.^۱

اگرچه در اینجا بنا به دلایلی چون تخصصی بودن مضامین پاره‌ای از این مقالات (مانند موارد مربوط به یادمان‌ها و میراث فرهنگی که بخش اصلی این مجموعه را تشکیل می‌دهند) و یا مقالاتی عمومی‌تر که در مورد آنها هم‌اینک اطلاعات و داده‌هایی به زبان فارسی منتشر شده (مانند پاره‌ای از مقالات ارائه‌شده در بخش دوم)، از ترجمهٔ تمامی آنها به فارسی صرف‌نظر شد ولی جا دارد به عناوین کلی آنها اشاره‌ای بشود.

در بخش اول تحت عنوان «آرتساخ، نخجوان و آلبانیای قفقاز: چشم‌انداز تاریخی و یادمان‌ها» پنج فصل به شرح ذیل آمده است: ۱. بررسی جغرافیای تاریخی جنوب قفقاز از قرون میانه تا به امروز/ کلود موفافیان؛ ۲. منابع ارمنی دربارهٔ ورود مسیحیت به آلبانیای قفقاز و مناسبات آلبانیا با ارمنستان؛ ۳. میراث یادمان‌های آرتساخ و نخجوان: معماری مسیحی، سه یادمان مهم نخجوان و یادمان‌های عمدهٔ آرتساخ، هر سه به قلم پاتریک دُنابدیان.

در بخش دوم تحت عنوان «سرآغاز ناسیونالیسم آذربایجانی» که دو مقالهٔ این کتاب نیز از آن انتخاب شده‌اند، مطالب طی پنج فصل دیگر ارائه شده‌اند؛ ۶. افسانهٔ نیاکان دوردست و مسئلهٔ هویت قومی/ ویکتور آ. اشنیرلن؛ ۷. خاستگاه، مضامین عمده و ترکیب روانشناختی ناسیونالیسم آذربایجانی/ استفن ه. آساطوریان؛ ۸. میراث استالین برای ملل پساشوروی و سرآغاز ناسیونالیسم افراطی در آذربایجان/ ایگور دورفمن لازارف؛ ۹. ناسیونالیسم ترکی-آذری؟/ ایتین کوپو؛ ۱۰. روابط هویتی میان ترکیه و آذربایجان (۲۰۲۰-۱۹۹۰)/ آیه بیلدیز.

در بخش سوم، تحت عنوان «مراحل دست‌اندازی بر میراث فرهنگی ارمنی‌ها» با

1. Igor Dorfmann-Lazarev and Horoutian Khatchadourian (ed. by), *Monuments and Identities in the Caucasus, Karabagh, Nakhichevan and Azerbaijan in Contemporary Geopolitical Conflict*, Brill, Lieden/ Boston, 2023.

پنج فصل به شرح ذیل: ۱۱ و ۱۲. گواهی پژوهشگران در نخبوان؛ تاریخ‌نگاری در خدمت ناچیز شمردن یادمان‌ها، هر دو به قلم آرگام آیوازیان؛ ۱۳. سیاست اجحاف و انهدام میراث فرهنگی ارمنی آرتساخ/ هاملت پتروسیان، آنا لیلویان- یلمالیان، هایکوهی مرادیان و آرمینه تیگراتیان؛ ۱۴. میراث فرهنگی به مثابه یک ابزار سیاسی/ هاروتیان خاچاژریان؛ و ۱۵. قانون بین‌المللی: محافظ در برابر یا خدمت در آسیب رساندن و انهدام میراث فرهنگی به وقت درگیری مسلحانه؟/ آلساندرو چچی و فرانسسکو رومانی.

برای بسیاری از علاقمندان به ایران و تاریخ معاصر آن اهمیت بحث ترک‌گرایی و ضرورت درک و فهم ابعاد پریچ‌وخم آن نیازی به تأکید ندارد؛ جریانی که بیش از صد سال است نه فقط تمامی نشانه‌های برجای‌مانده از ایرانیت را در یک حوزه گسترده پیرامونی هدف حمله قرار داده است که تحت عناوین مختلف در صدد تیشه زدن بر ریشه اصلی آن در دل ایرانزمین نیز می‌باشد.

آراستن و استتار این جنگ پرتیز به رنگ‌وروی حقوق اقلیت‌ها که چارچوب اولیه و اصلی‌اش نیز از جمله دیگر میراث‌های برجای‌مانده از دوره استالین است یکی از خصوصیات این مقوله است و در یک چنین چارچوبی است که مباحث مطرح‌شده در این دو رساله اهمیتی خاص پیدا می‌کند.

در رسیدگی به بحث مطالبات گروه‌های مذهبی یا زبانی خاص که مدت زمانی است مطرح می‌شود و موضوع مهمی است و می‌بایست به نحوی جدی بدان پرداخت، در کنار تاریخچه طرح و بحث این مضامین و دیگر موارد کلی باید به تفاوت‌های ماهوی هریک نیز توجه کرد. جدای از بحث حامیان پایه‌کار این مباحث و در این مقوله خاص آنکارا و باکو و جایگاه این مقوله در سیاست‌های توسعه‌طلبانه آنها نسبت به ایران و قفقاز، که به‌هر حال یک وجه متمایز مهم است، آنچه ترک‌گرایی را از دیگر مباحث مطرح در حوزه مطالبات گروه‌های زبانی و مذهبی ایران جدا می‌کند وجه آشکار نژادپرستانه و شبه‌فاشیستی آن است، حال آنکه در بسیاری از مباحثی که در دیگر حوزه‌های ملی زبانی و مذهبی ایران مطرح است به‌رغم اغراق و گرافه‌هایی چند با یک‌چنین امری روبرو نیستیم و قاعدتاً باید در نوع رویکردی که در قبال این نوع تحرکات اتخاذ می‌شود چنین تفاوتی نیز لحاظ شود.

کاوه بیات